

Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği, Feminizm ve Kölelik

Cemile Atlı*

Özet

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle, özgürlükler dönemi başlamış, imparatorlukta yaşayan hemen her etnik grup, yükselişte olan milliyetçiliğin de etkisiyle mobilize olarak, cemiyetler kurmuş, kendi milli kimliklerini yansıtan gazeteler, dergiler ve kitaplar çıkarmaya başlamıştır. Çerkesler de o dönemde etkinlik gösteren etnik gruplardan biridir. Hayriye Melek Hunç ise, II. Meşrutiyet döneminin Çerkes aydını ve aktivistidir. Bu çalışma onun yazılarındaki Çerkes milliyetçiliğini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bunu görmek için, yazarın yazılarında anadili, anavatan ve ulusal tarih konularını nasıl kavramsallaştırdığı mercek altına alınacaktır. Bu konularla birlikte, dönemin diğer önemli konularından olan köleliğin kaldırılması ve kadın meselesi hakkında da yazarın neler yazdığı işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu, feminizm, aktivizm, milliyetçilik.

Circassian Nationalism, Feminism and Slavery in the Writings of Hayriye Melek Hunç

Abstract

With the declaration of Constitution in 1908, an era of freedom begun and almost every ethnic group in the empire which was under the impact of rising nationalism mobilized, established organizations and began to publish newspapers, magazines and books that reflected their own national identities. Circassian community was one of the ethnic groups who mobilized in this era. Hayriye Melek Hunç was a Circassian intellectual and activist of the Second Constitutional Era. This work aims to analyze the Circassian nationalism in her writings. To understand this,

---

* Cemile Atlı, YL, Sabancı Üniversitesi, E-mail: cemileatli@sabanciuniv.edu (Makale yazarın "Circassian Nationalism in The Writings of Hayriye Melek Hunç" başlıklı yüksek lisans tezine (Sabancı Ün, 2019) dayanmaktadır).

(Received/Gönderim: 01.05.2021; Accepted/Kabul: 25.05.2021)

how did the writer conceptualize the importance of homeland, mother tongue and national history in her writings will be examined. Moreover, what she wrote about the other important issues of the day, the abolition of slavery and the women's issue will also be analyzed.

Keywords: *Circassians, Ottoman Empire, feminism, activism, nationalism.*

Giriş

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle istibdat rejimi son bulmuş, imparatorluk coğrafyasında kişisel hak ve özgürlüklerin garanti altına alındığı bir özgürlükler dönemi başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte, imparatorlukta yaşayan hemen her etnik grup yükselişte olan milliyetçi ideolojinin de etkisiyle mobilize olarak cemiyetler kurmuş, kendi milli kimliklerini yansıtan gazeteler, dergiler ve kitaplar çıkarmaya başlamışlardır. Çerkesler de 1908 yılında aralarındaki birlik ve beraberliği geliştirmek ve kimliklerini yaşatmak amacıyla Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'ni kurmuş, 1911'de Türkçe ve Çerkesçe olarak yayınlanan Ğuaze (Rehber) adlı gazeteyi yayınlamaya başlamışlardır. Kafkasya'da Çerkes okulları açılmış, bağımsız bir Kafkasya için Şimali Kafkas Cemiyeti (1914) kurulmuştur. Çerkes aydınlarının faaliyetleri yalnızca Kafkasya'yla sınırlı kalmamış, Çerkes köleliğini sona erdirmek amacıyla hükümete baskı yapılmış, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti kurulmuş ve Çerkes Kız Numune Mektebi açılmıştır (Aksoy-Arslan; Besleney; Doğan ve Kaya).

Hayriye Melek Hunç da milliyetçi ideolojinin etkisinde olup, II. Meşrutiyet döneminde faal olan aydınlardan biridir. Bu çalışma yazarın yazılarında milliyetçi ideolojinin etkisini tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, Hunç'un yazılarında, milliyetçiliğin önem verdiği ulusal tarih, anadili ve vatan konularının nasıl işlenip kavramsallaştırıldığına bakılacaktır. O dönemde Çerkes köleliği ve bunun kaldırılması Çerkes aydınlarını meşgul eden konulardan biri olduğundan, Hayriye Melek Hunç'un ilgili görüşlerini de çalışmaya dahil edilmiştir. Ancak, Hayriye Melek'in yazılarını ve aktivizmini sadece II. Meşrutiyet döneminde yükselen Çerkes milliyetçiliği kapsamında değerlendirmek bize kısıtlı bir bakış açısı getirecektir. Bu dönem aynı zamanda kadın aktivizminin ve kadın hareketinin de yükselişe geçtiği, konunun farklı politik mecralarda tartışıldığı bir

dönemdir. Osmanlı kadınları basın ve çeşitli organizasyonlar aracılığıyla örgütlenmiş, isteklerini duyulur hale getirmişlerdir (Altınay; Atamaz; Berktaş; Çakır; Van Os ve Yıldız). Bu nedenle, Hayriye Melek Hanım'ın bu konu hakkındaki düşüncelerine de değinilecektir.

Hayriye Melek Hanım'ın Yaşamı

Hayriye Melek Hanım Balıkesir'in Manyas ilçesine bağlı Haciosman köyünde, 1886 yılında doğmuştur.¹ Haciosman, Rusya'nın bölgeyi işgaliyle 1864 yılında Kafkasya'nın Soçi bölgesinden sürgün edilen Çerkeslerin Ubih boyu tarafından kurulan bir köydür (Toumarkine, 317). Hayriye Melek Hanım, Haciosman köyünün kurucusu da olan, tanınmış ve nüfuzlu Hunç ailesindedir (Köyün Çerkesçe adı Huncahable'dir (Çare, 6)). Hayriye Melek Hanım'ın annesi Ayşe Hanım'ın ilk eşi olan Kasbolat Bey, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya karşı gönüllü takviye birliği olarak bölgedeki Çerkesleri seferber etmiştir (Toumarkine, 318).

Kasbolat Bey savaşta hayatını kaybedince Ayşe Hanım kayınbiraderi Mehmet Bey'le evlendirilmiş, Ayşe Hanım'ın Mehmet Bey'le olan evliliğinden Hayriye Melek Hanım ve iki kız kardeşi (Faika ve Naciye hanımlar) dünyaya gelmiştir. Ali Sait Paşa (Akbatugan), Fatma Hanım, Atiye Hanım ve gerçek adını bilmediğimiz Saraylı Hanım ise Hayriye Melek'in, annesinin ilk evliliğinden olan üvey kardeşleridir (Çare, 6).

Zengin ve güçlü bir aileden gelen Hayriye Melek Hunç, bu sayede çok az Müslüman öğrencinin kabul edildiği İstanbul Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde eğitim alabilmiştir. Burada iyi derecede Fransızca öğrenmiştir (Toumarkine, 318). Musa Ramazan'ın anılarında belirttiğine göre, Hayriye Melek Hanım Arapça ve İngilizceyi de iyi biliyordu (Ramazan, 146).

Hayriye Melek Hanım, bildiği diller ve Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin eşi olan kız kardeşi Faika Hanım sayesinde Yıldız Sarayı'nda tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Bir süre sarayda

---

¹ Doğum tarihi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Manyas nüfus müdürlüğünün kayıtlarına ve pasaport bilgilerine göre doğum yılı 1886'dır. (Çare 6).

yabancı kadın misafirlerin ağırklanmasında yardımcı olan Hayriye Melek Hanım, sarayda yaşanan değişiklikler ve kız kardeşlerinin evliliğinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle II. Abdülhamit tarafından iki kız kardeşiyle birlikte Bursa'ya sürgün edilmiş, hem işinden olmuş hem de İstanbul'a dönebilmek için 1908'da Meşrutiyet'in ilanını beklemek zorunda kalmıştır. Bursa'da kaldıkları süre zarfında İstanbul'a mektuplar yollayarak kendilerine haksızlık yapıldığını ve İstanbul'a geri dönmek istediklerini yazmıştır (Çare, 6). Mektuplarının birinde kendilerini "Türk Jan Darkları" olarak tanımlamıştır. 18 Şubat 1908 tarihinde sadrazama gönderdiği mektubunda şunları yazmaktadır:

Beyefendi! Evvelki gün yazdık, yine susuyorsunuz! Biz tutsağız, biz mağduruz, biz çaresiziz. Biz zulüm gördük ve görüyoruz; fakat aciz, korkak, riyakâr değiliz. Hayır, biz bunları kabul etmeyeceğiz. Hapishanemiz ne kadar süslü, kullanılan araçlarınız ne kadar şaşaalı olsa bile yılmayacağız. Bu zulüm emri Beşiktaş'taki engizisyon mahkemesi tarafından verilmiştir. Ve siz bu cemiyetin icra memurlarındasınız. İtiraf etmelidir ki, bu görevinizi çok iyi yapıyorsunuz (Çare, 6).

Hayriye Melek Hanım'ın güçlü ve asi bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Bursa'daki hayatlarına tanıklık eden ressam Naciye Neyyal'in yazdıklarına göre, romantik ruhlı, kültürlü ve kibar bir kadındır. Fakat bazı psikolojik ve duygusal sorunları vardır. Yine Neyyal'in yazdığına göre Bursa'ya gelmeden önce arsenik içerek intihar etmeye kalkışmıştır. Bursa'da kaldıkları zaman içerisinde bir kez daha intihar etmeye çalışan Hayriye Melek'in bu girişimi de neyse ki başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Neyyal, 216-249).

Hayriye Melek Hanım, 1908'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra, tam da çeşitli feminist ve milliyetçi aktivitelerin canlanmaya başladığı sırada İstanbul'a dönmüştür. İlk defa Meşrutiyet dönemi kadın dergilerinden *Mehasin* için yazı yazmaya başlamıştır. Burada en az beş edebi çalışmasının bulunduğunu tahmin ediliyor.² 1910'da *Zühre-i Elem* adında bir roman yayınlayan yazarımız, diğer

---

² Bazı yazıları takma isimle yazmış olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

sürelî yayınlar için de yazmaya devam etmiştir. Ayrıca, Meşrutiyet döneminin nispeten daha özgür olan politik atmosferinden yararlanan diğer Çerkes aydınları gibi o da kendi halkına katkı sağlamak için çalışmıştır. 1908 yılında kurulan Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'ne üye olmuş, derneğin kültürel ve sosyal etkinliklerine katılmıştır. Bu dönemde, cemiyet tarafından bir Çerkes okulu açmak için para toplanmış, Latin harfleriyle bir Çerkes alfabesi oluşturulmaya çalışılmış ve Çerkes kültürü üzerine çeşitli yayınlar yapılmıştır (Toumarkine, 319). Bu etkinliklere katılan Hunç aynı zamanda, 1911-1914 yılları arasında bu dernek tarafından çıkarılan Ğuaze (Rehber) gazetesinde yazılar yazmıştır.

Hayriye Melek Hanım I. Dünya Savaşı boyunca da aktivizme ve yazarlığa devam etmiştir. 1918'de kurulan Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin hem kurucu ortaklığını hem de başkanlığını yapmıştır. Bu cemiyetin çabaları sonucunda Beşiktaş Akaretler'de Çerkes Kız Numune Mektebi kurulmuştur. Bu okul Osmanlı topraklarında açılan ilk karma okuldur. İlk defa Müslüman kız ve erkek öğrenciler aynı ortamda eğitim almışlardır. Çerkes aktivizminde oldukça faal olan yazarımız, kadın meselesini de ihmal etmemiş, 1918 Ağustos ayında Türk Yurdu'nda *İslam Kadını* başlıklı bir yazı yayınlamıştır (Toumarkine, 319-320).

Kurtuluş Savaşı (1919-1922) boyunca Hayriye Melek Hanım hem Çerkes aktivizmi için çaba göstermiş hem de Türk milliyetçilerinin işgal protestolarını desteklemiştir. 22 Mayıs 1919'da Halide Edip, Münevver Saime ve Zeliha Osman gibi kadın eylemcilerin de katıldığı İzmir'in Yunan güçlerince işgal edilmesini protesto eden gösterilere katılmış ve burada etkileyici bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Anadolu'nun asıl sahibinin Türk halkı olduğunu vurgulayıp, işgalci ve emperyalist güçleri kınamıştır (Kaplan, 76). "Bugün şu yağmurun altında haksızlığa karşı bağırarak için toplanan bu halk kitlesi çarpan bir kalp, sönmeyen bir iman, yaşayan bir ırktır" sözleriyle konuşmasına başlayan Hunç, "... damarlarımızda kan durmadıkça, kalplerimiz çarpmakta devam ettikçe o topraklar bizimdir, bizim kalacaktır" (Türkmen, 1122) sözleriyle Türklüğe vurgu yapması dönemin pek çok Türk kökenli olmayan aydını için çelişkili bir durum değildir.

1919'un Eylül ayında Hayriye Melek, Met Yusuf İzzet Paşa'yla evlenmiştir. Etkin bir Çerkes aydını olan Yusuf İzzet Paşa, aynı zamanda Ankara'daki milliyetçi hareketi destekleyen Osmanlı komutanlarından biridir (Toumarkine, 320). Paşa, Kurtuluş Savaşı boyunca Bolu milletvekilliği, Bursa ve Balıkesir bölgesinin komutanlığını yapmıştır. Bu dönemde Hayriye Melek, eşiyle birlikte olabilmek için tekrar Bursa'ya taşınmıştır. Ancak, Yusuf Paşa Ankara'dayken Yunan kuvvetleri Bursa'ya girmiş ve Hayriye Melek gizlice İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır (Mutlu, 5).

Mart 1920'de Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, *Diyane* (Annemiz) adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Derginin başyazarı olan Hayriye Melek Hanım'a göre dergi, çok sayıda olduğuna inandığı Çerkes aydınları için meşale görevi üstlenmekteydi. Derginin giriş yazısında ise okuyucusunu bu meşalenin ışığı altında tarih, dil, edebiyat, sanat, müzik ve sosyal yaşamda Çerkes ulusunun varlığını araştırmaya ve yayımlamaya çağırdığını söylüyordu. Bunu çok acı çekmiş bir annenin sesi ve şefkatiyle yaptığını ve ulusal ruh taşıyan her Çerkesin bu çağrıda şefkati ve haklılığı görerek onun gösterdiği amaç doğrultusunda çalışacağına inandığını yazmıştır (Hunç, *Diyane'nin...*, 1).

Hayriye Melek Hanım, 1922 yılında eşi Yusuf İzzet Paşa'yı kaybetmiştir. Bir yıl sonra ise Çerkeslerin bütün faaliyetleri yeni rejim tarafından yasaklanmıştır. Bu yüzden Hayriye Melek Hanım Çerkes aktivizmine son vermiş ve 1926'ya kadar sessizliğini korumuştur. 1926 yılında edebi sessizliğine son vermiş ve ikinci romanı *Zeynep*'i yayınlamıştır (Toumarkine, 320). İlk eşinin vefatından sonra, bir süre Mısır'da ve Tunus'ta yaşayan yazar, 1931 yılında Kuzey Kafkasya Milli Komitesi üyesi, hukukçu ve bilim insanı olan Aytek Namitok'la evlenmiş ve Paris'e taşınmıştır (Mutlu, 11). 1942 yılında Namitok Paris'ten Berlin'e geçerek diğer politik mültecilerle birlikte Sovyet karşıtı eylemlerde bulunmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın sonunda ABD askerleri tarafından yakalanmış ve tutuklanmıştır (Toumarkine, 321). Eşinin Paris'ten ayrıldığı yıl Hayriye Melek de Türkiye'ye dönmüş, Manyas'ın Dümbe köyüne yerleşerek kendi kurduğu çiftlikte yaşamaya ve çalışmaya başlamıştır (Çare, 6).

Aytek Namitok ancak 1949'da Türkiye'ye eşinin yanına gelebilmiştir. Namitok'la birlikte Türkiye'ye gelen ve bir süre onlarla birlikte çiftlikte kalan Dağıstanlı Musa Ramazan'ın yazdığına göre, Hayriye Melek Hanım eşine ayrı kaldıkları zaman içerisinde kendisiyle çok az iletişime geçtiği için kızgındır. İkilinin konuşmasına şahit olan Ramazan, çoğunlukla konuşanın ve özür dileyenin Namitok olduğunu yazmıştır. Çiftin genel çiftlik yaşamını da gözlemleyen Ramazan'a göre, Hayriye Melek çok çalışmakta ve bütün çiftliği kendi başına idare etmektedir. Öte yandan, çiftlik yaşamına uygun değilmiş gibi görünen Namitok gününün büyük kısmını yemek yiyerek ve dinlenerek geçirmektedir (Ramazan, 146).

Çiftin çiftlik yaşamlarına dair bunun ötesinde bilgi bulunmamaktadır. Ancak ömürlerinin son yıllarına doğru İstanbul'a taşınmışlardır. İstanbul'a döndükten sonra Hayriye Melek Hanım, II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili sistemin ve soğuk savaşın başlamasıyla yeniden ortaya çıkmaya başlayan Kuzey Kafkas dernekleri için tekrar çalışmaya başlamıştır. Profesör Georges Dumézil'in dilbilim çalışmalarına yardım etmiştir. Eşi Aytek Namitok'un vefatından üç ay sonra, Ekim 1963'te hayatını kaybetmiştir. Mezarı Karacaahmet Mezarlığı'ndadır (Toumarkine, 321).

1. Hayriye Melek'in Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği

1.1. Çerkes Direnişi ve Geçmişin Önemi

Rus güçleri ve Çerkesler arasındaki kanlı savaş ve ardından gelen sürgün Hayriye Melek Hanım'ın yazılarında önemli yer tutmaktadır. Çerkesler çok güçlü bir devlete karşı büyük bir cesaret ve onurla direnmiş, ancak başarılı olamamış ve haksızlığa uğrayarak katledilmişlerdir. Bunun sonucunda da evlerini terk edip Osmanlı topraklarına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Yazara göre bu geçmiş Çerkes kimliğinin çok önemli bir parçasıdır ve asla unutulmamalıdır. Hayriye Melek Hanım'ın *Bir Hikâye-i Harp*, *Bir Sefer Gecesi* ve *Baskın* öyküleri doğrudan Çerkesler ve Rus birlikleri arasında geçen çarpışmalarla ilgilidir.

Hayriye Melek Hanım, *Bir Hikâye-i Harp* öyküsünü "Kafkasya'nın bütün bilinmemiş, unutulmuş kahramanların

ruhlarına” ithaf etmiştir. Hikâye, Rus saldırılarının bir Çerkes köyüne etkisi ve kendi toprakları ve özgürlükleri için savaşmaktan kaçınmayan Çerkes halkının bu “zalim ve hâkim” güçle savaşı üzerinedir. Saldırıdan önce Çerkesler “ihtiyar ve sermedî karlarıyla, beyaz bulutlara, mai semalara kadar serfirâz-ı azimet dağların şefkat ve mehabetle kucakladığı daim yeşil ve beyaz bir memlekette” huzur ve barış içinde yaşarlar. Son derece mutlu olan Çerkesler ney çalarak eğlenmekte, kendilerinden geçmektedirler. Ancak Rus güçleri geldiğinde, her Çerkes erkeği göğsü “vakar ve azimetle” yükselen birer süvariye dönüşür ve büyük bir cesaretle düşmanla savaşmaya başlar. Saldırı bittiğinde ise geride yanmış ve harap olmuş bir köy, geniş kan lekeleri ve ellerinden kılıçlarını hala bırakamayan, metanetle intikam yemini etmiş asil bir halk kalmıştır (Hunç, Bir Hikaye-i..., 2).

Öyküde Çerkesler sevdiklerinin şehit oluşuna, elem ve kederle değil sevinç, onur ve gururla şahit olurlar. Son kez evlatlarına sarılan her Çerkes kadını “Bütün memleket namusunu, hürriyetini, hayatını korumak için kan içinde çarpışırken benim oğlum adı bir hastalıkla zelil, sefil rahat yatağında ölmedi, mesudum” der. Recep de memleketi için, namusunu, hürriyetini ve hayatını korumak için savaşmak isteyen, genç ve cesur Çerkes erkeklerinden sadece birisidir. Ailesinin yaşayan son oğlu olan bu genç, “ihtiyar bir aslan gibi hala düşmanla dövüşen” amcası Muhammed Açe gibi savaşa katılmak ister. Savaş sırasında, Recep kahramanca ve cesurca savaşır, karşısına çıkan bütün Rusları ayırt etmeden öldürür. Ancak genç Çerkes yaralanır ve kan kaybetmeye başlar. Öleceğini anladığı zaman büyük bir onurla gülümser ve amcasına şunu der; “Amca! Sen ömründe hiç kendini bu kadar yükselmiş gördün mü?” (Hunç, Bir Hikaye-i..., 5). Görüldüğü üzere, öykü Çerkes halkının kendi toprakları için büyük bir cesaretle ve onurla savaş verdiğini okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Ancak Rus askerleri gittikleri her yere ölüm ve yıkım götürmektedir. Bir Çerkes’in ‘vatani’ için ölmesi ise ölümlerin en güzelidir.

Aynı temayı yazarın *Bir Sefer Gecesi* adlı öyküsünde de görebiliriz. Bu öykü, küçük bir grup cesur ve yetenekli Çerkes savaşçısıyla düşman askerleri arasında aniden vuku bulan bir çatışmayla ilgilidir. Bu çatışmayı yaşlı fakat eski coşkusundan bir

şey kaybetmemiş bir Çerkes savaşçısının kamp ateşi etrafına dizilmiş, kendinden daha genç olan arkadaşlarına anlatması üzerine öğreniriz. Yaşlı adamın söylediğine göre, yıllar önce bir gün o ve arkadaşları köylerine dönerlerken Rusların bulunduğu bir mevkiden geçmek zorunda kalırlar. Savaşmaktan asla korkmayan Çerkesler kendilerinden sayıca üstün olan Ruslara cesurca saldırırlar. Çatışmada galip gelen Çerkesler çok sayıda Rus askerini öldürürler. Sağ kalan Rus askerleri ölümlerini savaş meydanında bırakarak artlarına bakmadan kaçarlar. Yedi Çerkes savaşçısından üçü de o gece şehit olur. Sağ kalan dört Çerkes şehit arkadaşlarının naaşlarını alarak, Rus askerlerinin cesetlerinin üzerine basarak oradan uzaklaşırlar. Yaşlı adam anısını bitirirken uzakta, karanlıkta beliren ve kendilerine doğru gelen bir adam görürler, hepsi ayağa kalkar. Gelen süvarinin bir saldırı haberi getirdiğinin anlaşılması üzerine hepsi büyük bir heyecanla atlarına binip çarpışma ortamına bir an önce girebilmek için atlarını kamçırlar (Hunç, Bir Sefer ..., 3). Burada da yine Çerkes halkının savaşa büyük bir cesaret ve coşkuyla atıldığının altı çizilir. Rus askerleri savaş adabından yoksundurlar. Savaşırken canından olmuş arkadaşlarını geride bırakırlar. Çerkesler Rus cesetlerinin üzerine basarak çatışma alanından uzaklaşırlar. Bu durum Rus ordusunun temsil ettiği değerlerin ne kadar 'aşağı' olduğunun da bir göstergesidir.

Baskın adlı öykü de bir Çerkes düğününe yapılmış Rus saldırısı üzerinedir. Hayriye Melek, Rus güçlerince Çerkes halkına yapılan acımasız saldırıyı ve katliamı detaylı biçimde aktarmaktadır. Gözümüzde canlanması için pek çok masum kadın ve çocuğun, korkunç biçimlerde öldürüldüğü sahneler resmedilmiştir. Bu öyküde de yine küçük bir grup Çerkes erkeği, topraklarını ve kadınların namusunu korumak için güçlü Rus birliğine karşı direnmektedir. Bilindiği üzere, milliyetçi düşüncede yabancı bir gücün ülke topraklarına girdiği anda tehlikede olan şey yalnızca bağımsızlık değil aynı zamanda kadınların namusudur. Böyle bir durumda ülkenin erkekleri cesurca savaşmalı ve yeri geldiğinde yaşamlarını kızlarının, kız kardeşlerinin ve eşlerinin namuslarını korumak için feda etmelidirler (Milliyetçi söylemde muhatap erkektir ve kadınlar çoğunlukla erkeklerle aile bağları çerçevesinde tanımlanırlar). Erkeklerin başarısız olması durumunda ise kadınlar

'kirletilmektense' ölmeyi yeğlemelidirler. Öyküde bu düşünce yapısı ön plana çıkarılmıştır. Çerkes erkekleri cesurca savaşırklar ancak muzaffer olamazlar. Gelinin namusu tehlike altındadır. Bunu fark eden genç kadın, kendisine yaklaşan Rus askerine şöyle haykırarak canına kıyar:

Bana gülüyorsun! Kanlı gözlerinde, kardeşlerimin kanını içmiş dudaklarında bir tebessüm titriyor; Fakat bilmiyor musun ben Çerkes kızımıym? Sizin döktüğünüz kanla yoğrulan bu toprakların, sizin saçtığınız ateşle yanan bu evlerin, sizin nefeslerinizin zehriyle boğulan bu insanların kızı! Evet Çerkes kızı! Sizin kanlı kollarınız arasındaki rahat zelifâneye, ateşlerin kızgın kahhar-ı der-âğuşlarını tercih eden cesur, namuslu bir milletin kızı! Bak! Bak o, senin mülevves tebessümlerini kahkahalarıyla dondurarak, cesaretle ölüme nasıl koşuyor!?... (Hunç, Baskın, 2-3).

Rus saldırıları ve sürgün anlatısının Çerkes karakterler üzerinde bıraktığı etki yazarın *Zühre-i Elem* romanında da yer almaktadır. Romanda başkarakter hassas ve duygusal bir genç kız olan Beria'dır. Beria mesafeli ve soğuk babasından şefkat görmeyi ve amcasının oğlu Sabih'le mutlu bir izdivaç kurabilmeyi istemektedir.³ Annesini kaybettiği ve babasıyla yaşadığı için babasının sevgisi Beria için oldukça önemlidir. Ancak Beria'ya göre babası, ona herhangi bir şekilde şefkat göstermeyen sert bir adamdır. Öte yandan, aşık olduğunu düşündüğü Sabih de Beria'yı terk etmiş ve sarayla bağlantıları olan zengin bir kadınla evlenmiştir. Çok büyük hayal kırıklığı yaşayan Beria hastalanır. Ancak Beria, zaman içinde, uzak akrabalarından biri olan Osman Hadi Bey için his beslemeye başlar. Osman Hadi, "Çerkes erkeklerine has daimi ve nezih bir şuhluğu" olan genç bir Çerkes, idealist bir Osmanlı subayıdır. Beria hislerinin karşılıklı olduğunu, Jön Türk hareketine destek verdikleri için Osman Hadi ve babasının

---

³ Çerkes geleneklerine göre uzak akrabalar arasında bile aşk ilişkisi ve evlilik mümkün değildir. Hayriye Melek Hanım'ın burada kendi kültürüne yabancı olması ihtimalinden çok, dönemin romantik edebiyat anlayışına ya da hakim kültüre uygun olması kaygısıyla böyle bir kurgu yaptığı düşünülebilir.

tutuklandığı gece öğrenir. Osman Hadi ve babasının tutuklanmasından sorumlu olan kişi de Sabih'in babası, yani Beria'nın amcasıdır. O, Sultan Abdülhamid taraftarıdır (burada Hayriye Melek her iki tarafında Çerkes cemiyetinde var olduğunun altını çizer, ancak romanın ana kahramanları ve iyi adamlar Jön Türk taraftarlarıdır (Hunç, Zühre-i..., 21).

Çerkes halkının geçmişi eserde önemli bir yer kaplamaktadır. Beria babasının ona soğuk davrandığını düşünmektedir, ancak babası kızının güçlü ve soğukkanlı yetişmesi gerektiğini, çünkü bir Çerkes kadını olmanın bunu gerektirdiğini düşünür. Bir gün, babası ve Beria bahçede dolaşırken bir yılan görürler. Beria korkudan titremeye başlar. Babası yılanı revolveriyle öldürmeyi düşünür ancak Beria hayvana acıdığı için babasını durdurur. Babası soğukkanlı ve sakindir ve revolverinin kızına uzatır. Sonra şöyle deri:

Al! Bu sende kalsın ve mümkün olduğu kadar onu kullanmayı öğren! Ayaklarına sarılmaya müheyya bir yılanı öldürmekten bile titreyerek kaçacak kadar rikkat ve ulviyet, muhat-ı şiiir ve saadet olan memleketler evladının hakkıdır; unutmaya ki sen; hayatının en parlak günlerini tahakküm ve tecavüze isyanla akan seylâbe-i hûnîn arasında geçirmiş, babasını, anasını, kardeşini ve hatta kabiliyet-i teessürünü o seylâbenin ateşin dalgalarına gömmüş bir Kafkas kadınının – bütün bu mukadderat-ı meşûmesine mütevâris – zavallı kızısın ve senin beşiğin bedbaht vatan-cüda bir validenin kanlı mersiyeleriyle sallanmıştır. Bugün sana ihtara mecburum kızım: Hayat, bhusus bizim hayatımız bir tecelligâh-ı eşâr ve maali değil, sefil, menfur bir meydan-ı mübârezedir. Burada yavrum hayatla memmat cenkleşiyor bu iki kuvvetin birleştiği mevkide ise rakik ve rahim hissiyata yer kalmaz ve orada yegâne emel mevte galibiyettir... (Hunç, Zühre-i..., 8-9)

Anlaşılan, Hayriye Melek Hanım'a göre her Çerkes, halkının ve Kafkasya'nın başına gelen makûs talihi bilmeli ve ömrü boyunca soğukkanlı ama güçlü olmalıdır. Ancak ona göre, Çerkesler aynı zamanda en zor günlerinde kimin onlara yardım ettiğini de unutmamalı; Osmanlı'ya minnet duymalıdır. Örneğin, Osman Hadi kaybedilmiş anavatan, Kafkasya özlemi çeken idealist ve bilinçli bir Çerkestir, ancak aynı zamanda imparatorluğun

karşılaştığı tehlikeleri fark eden vatansever bir Osmanlıdır. Beria'yla konuşmasında hislerini şu şekilde dile getirir:

“Kafkasya’da daimi darbelerle takatsiz kalan ecdadım, esarete karşı son kuvvetlerini de sarf ederek ölürlerken bu mukaddes hilalin ziya-yı şefkati altında çocuklarına açılmış bir rahim ağûş kabul görmekten müteselli gözlerini kaparlardı... Babalarımız geldiler. Onlar ve biz “Onu” sevdik, varlığımızdan, anamızdan, babamızdan, saadetimizden ziyade sevdik. Şimdi ise “O” ölüyor anlıyor musun? Ölüyor, bizim için burada beyaz minarelerinden taşan seda-yı tekbiri aynı ihtizâz-ı aşkıyla aksettiren bütün alem-i İslam için; müşfik toprakları içinde dedelerimizin kuru kemiklerini saklayan, buradan gönderilen selam-ı tevhidi ruh-ı diyânetiyle toplayan Kafkasya için ölüyor! Oh! Allah’ın nam-ı azimetine yemin ederim! Onun ölümüne kâil olmayan ben öleceğim! Onun için onu boğan bulutlardan bir parçasını olsun paralamak için öleceğim.... (Hunç, Zühre-i...,34).”

Görüldüğü üzere “bizi biz yapan” muhayyel bir tarih algısı Hunç’un yazılarında önemli yer kaplamaktadır. Milliyetçi yazarlar için önemli olan bir diğer kavram ise vatanıdır.

1.2. Hayriye Melek Hunç’un Yazılarında Vatan Kavramı

Milliyetçi literatürün diğer örneklerinde de sıklıkla görüldüğü gibi, Hunç’un yazılarında da vatan toprakları sıklıkla cennetle veya o milletin ‘namuslu’ kadınlarının bedenleriyle özdeşleştirilip kutsallaştırılmaktadır. Vatan toprağı için ölmek ölümlerin en güzelidir. Hayriye Melek’in yazılarında kutsal vatan toprağı çoğunlukla kaybedilmiş yurt Kafkasya’dır. Kafkasya ona göre, Çerkes milletin onurunu ve özgürlüğünü ve Çerkes kadınlarının namusunu simgelemektedir. Hayriye Melek Kafkasya’yı cennet kadar güzel ve huzur dolu bir yer olarak tasvir eder. Rusya’nın yayılmacı politikaları ve işgali bu doğal güzelliğı mahvetmiş ve toprakların asıl sahibi olan Çerkes halkına yıkım ve ölüm getirmiştir. Bu toprakların evlatları korkusuzca vatanları için savaşmıştır, ancak Rus ordusu Çerkeslerden çok daha kuvvetli olduğu için bu savaş kaybedilmiştir. Pek çok Çerkes bu ‘onurlu’ savaşta canından olmuştur, ancak Hunç’a göre Çerkes halkı ölümden bile neşe bulmuştur, çünkü vatan için ölmek ölümlerin en kutsalı ve

onurlusudur. Bu yüzden, *Bir Hikaye-i Harp*'in kahramanı Recep öleceğini anladığı zaman gururla gülümseyip amcasına "Amca, sen ömründe hiç kendini bu kadar yükselmiş gördün mü?" der. Evlatlarına son kez sarılan Çerkes kadınları, yine aynı sebepten şehit düşmüş evlatlarıyla sonsuz gurur duymaktadır (Hunç, *Bir Hikaye-i ....*, 5).

Kafkasya'nın güzelliği, edebi söz sanatları ve güzellemelerle aktarılır. Örneğin, *Bir Hikaye-i Harp*'te şöyle ifade edilmiştir: "Burası, bu sefil toprağın, enzâr-ı takdis-i ilâhi altında bir hiss-i şükranla kabarmış yüksek, pek yüksek bir parçası. İhtiyar ve sermedi karlarıyla, beyaz bulutlara mai semalara kadar serfirâz-ı azimet dağların şefkat ve mehâbetle kucakladığı daim yeşil ve beyaz bir memleket idi." (Hunç, *Bir Hikaye-i...*, 1).

Baskın öyküsünde de Kafkasya Çerkes halkının mabedi ve cenneti olarak görülmüştür.

(Çerkesler) Vatanı bükülmez demir kollar, kuvveti tükenmeden aşkı sönmez yüreklerle kanlı bir hale-i nur ve muhabbet gibi sararlardı, çünkü vatan onların mabedi cenneti idi. Öyle bir mabet, öyle bir cennet ki harim-i kutsiyetinde bütün bir milletin namusu, hürriyeti, saadeti meknuz; öyle bir mabet, öyle bir cennet ki onun sükûn mukaddesini ihlal için eşliğinde bekleyen bütün bir milletin vücut-ı müşterekini durdurmak lazım... O vücut çiğnenmek, o kalp durmak istemiyor mabedinin cennetini bütün sükûn ve kutsiyetle saklamak için çırpınıyordu..." (Hunç, *Baskın*, 2).

Yitirilmiş vatan toprağı Kafkasya'ya ait betimlemeler *Altun Zincir* öyküsünde de karşımıza çıkar. Bu öykü haremdeki Çerkes cariyeler ve onların yurtlarına duydukları hasret ve sevgi üzerinedir. Hunç, haremdeki cariyelerin imparatorluğun en süslü ve en güzel yerlerinden birinde kalmalarına rağmen, asla burada esaret altında tutulduklarını unutmadıklarını anlatır. Öykü, Çerkes Teavün Cemiyeti'nin saraydaki Çerkes kadınlarının serbest bırakılmasını sağlamaya ve Çerkes köleliğini kaldırmaya çalıştığı süreçte yayınlamıştır ve bu çerçevede değerlendirilmelidir:

Bedbaht Kafkasya'nın dûrâdûr ufuklarında bir nefha-i felaket gibi dolaşan sarsar-ı esaret onu, bu mermer sütunlu büyük

salonların muattar sinesine, bu ipek elbiseli gevherdâr sorguçlu erkeklerin yabancı ayaklarına attığı zaman soğuk bir lerziş-i haşyetle üşüyerek payansız semalara hasret çeken zavallı bir kuş gibi çırpınarak inlemişti: --Memleketim! Oh bu memleket semalarında ebedi bir safvet ormanlarında ebedi bir hudaret gülümseyen bu ravza-i cennet! Ne kadar ne kadar uzak kalmıştı! Şimdi onun ayaklarında ucunda kim bilir hangi asr-ı vahşetin amakına merbut bir zincir, muzik halkalarla bağlana bağlana ağırlaşan bir zincir-i tahakküm vardı. (Hunç, Altun ..., 1).

Yazarın sessizliğini bozarak 1926'da yayınladığı *Zeynep* romanında da vatan kavramının kutsiyeti ve onu korumak için verilen mücadele anlatılır. Fakat bu kez konu Kafkasya değil, Mısır ve anti-emperyalist Mısır aktivizmidir. Toumarkine'e göre, Hunç'un Mısır'ı seçmesinin altında yatan neden yazarın Mustafa Kemal'den ve Kurtuluş Savaşı'ndan bahsetmekten kaçınmak istemesidir (Toumarkine, 333). Hayriye Melek Hanım'ın bu seçiminin bir başka nedeni de ülkeyle arasındaki bağ olabilir. Hayatının bir kısmını Mısır'da geçirmiş, kardeşleri burada yaşamış ve ölmüşlerdir. Ayrıca, anti-emperyalist bütün mücadelelere sempati duyduğu için yazar, insanların ülkesini kurtarmak için yürüttüğü savaşın her yerde kutsal olduğunu göstermeye çalışmış olabilir.

Hunç, *Zeynep* romanın önsözünde Mısır milliyetçiliği ve feminizminden bahseder. Mısır yabancı işgali ve emperyalizmine karşı mücadele vermektedir. Hareketin liderleri Prens Mustafa Kamil Paşa, Muhammet Ferit Bey gibi isimlere açıklamada yer verilmiştir. Bu liderler arasında en başarılı olan ve en sevilen figür Saad Zağlül Paşa'dır. "Siyasi birkaç hasmı müstesna olmak üzere Mısır'da en yüksek tabakadan en aşağı tabakaya kadar Saad'ın işaret ettiği yolda yürümeyecek bir fert yoktur" (Hunç, *Zeynep*, 2). Roman boyunca, Mısır halkının emperyalizme karşı verdiği mücadele övülürken, emperyalist İngiltere ağır şekilde eleştirilmektedir. Hunç, Mısır'ın bağımsızlık için verdiği mücadelenin yanında, Mısır kadınlarının kendi hakları için verdiği mücadeleden de övgüyle bahseder. Hunç'un yazdığına göre, Mısır'da yükseköğrenim gören ilk kadın olan ve daha on üç yaşındayken kadın-erkek eşitliğiyle ilgili yazılar yazan Melike Hefni Nasif, feminist mücadelenin kadınlar arasında yayılmasını sağlayan

değerli bir aydındır. Hayriye Melek Hanım'ın romanı yazdığı sırada, anne tarafından Çerkes olan Huda Şaravi Hanım da milli bağımsızlık hareketiyle yan yana ilerleyen kadın hareketini layıkıyla idare etmektedir (Hunç, Zeynep, 4).

Romanın başkahramanı, romana adını veren Zeynep karakteridir. Zeynep son derece güçlü ve etkin olan aristokrat bir Mısır kadınıdır. Aynı zamanda Mısır milliyetçi hareketinde de faal rol oynamaktadır. Hayriye Melek Hunç bu karakteri kutsal bir kadın olarak tasvir eder: "Yorgun bakışlarının dinlendiği her yerde ilahi bir iman ateşi tutuşuyor. Herkes onun siyah örtüsünün dalgalandığı yerde bir mukaddes bayrak etrafına toplanır gibi toplanıyor." (Hunç, Zeynep, 28). Bu kutsal kadın, yine Mısırlı bir aristokrat ve vatansever olan nişanlısı Ahmet onu Nadia adında bir kadın için terk ettiği için aşk acısı çekmektedir. Nadia karakteri ise, eşi Ahmet'le birlikte Mısır'da yaşamayı tercih eden bir Rus prensesidir. Nadia da üzüntülüdür, çünkü o da vatanını özlemektedir, ama yine de Ahmet'i ve Mısır'ı sevdiği için burada yaşamaya devam etmektedir (Hunç, Zeynep, 28).

Bir gün Nadia ve Ahmet tesadüf eseri Zeynep'e rastlarlar ve Ahmet Zeynep'i görür görmez ona olan aşkının aslında bitmediğini anlar. Artık eşi Nadia'yı sevmesine imkân yoktur, çünkü Zeynep onun gözünde Mısır'la bütünleşmiştir ve insanın vatanına duyduğu sevgi bütün sevgilerin üstündedir. Zeynep'e şöyle diyerek af diler: "Affet Zeynep! Affet! Herhalde senin gözlerin onlar gibi cünun ve yalan değil! Senin gözlerinde Mısır'ın hiç sönmeyen hayat, iman ve sevgi dolu ateşi yanıyor. Bilsen Zeynep! Başımda kalbimde sen ve Mısır ne kadar bir ve berabersiniz! Zeynep-Mısır her vakit bir ve beraber..." (Hunç, Zeynep, 57). Zeynep'in bu tesiri yalnızca Ahmet üzerinde değildir, Zeynep, Nadia dahil romandaki bütün karakterlere kendi memleketlerini hatırlatmaktadır. Nadia Zeynep'le ilk tanıştığında aklından bu kadınla ilgili şu düşünceler geçmiştir:

Gözlerine baktığım vakit ruhum ürperdi. Onu asırlarca yaşamış, asırların ve nesillerin azabını taşıyarak bana kadar gelmiş sandım. Hâlbuki ne taze ne kadar güzeldi. Bende çoktan unutulmuş zannettiğim bir hatıra yeniden uyandı. Soğuk kurşunu bir Baltık gününde uzaklaşan harap Rusya'ya bakarken

duyduğum acı içimde inledi. Bu kadını anladım zannettim. Marazi bir merhamet ruhumu eziyordu. Önünde eğildim (Hunç, Zeynep, 27).

Kısa bir süre sonra Nadia böyle saf ve kutsal bir aşk karşısında galip gelemeyeceğini anlar ve intihar ederek aradan çekilir. Ahmet hiçbir zaman eşine ne olduğunu öğrenemez, eşinin onu terk ettiğini zanneder. Daha sonra kendini tamamen milli davaya adar ve bu yolda canını verir. Roman, Zeynep'in acı içinde Ahmet'in mezarında ağladığı sahneyle sona erer (Hunç, Zeynep, 61).

1.3. Dil ve Eğitimin Önemi Üzerine

Diğer milliyetçi yazarlar gibi Hayriye Melek Hanım da anadiline ve eğitime önem vermektedir. Aktif olduğu dönem boyunca Çerkes derneklerinin kültürel ve sosyal aktivitelerine katılmıştır. Çerkes okulu açılması için para toplamış, Arap harflerinde olmayan ulusal bir Çerkes alfabesi geliştirebilmek için uğraşmış, Çerkesler ve kültürleri üzerine yazılacak kitaplara katkıda bulunmuştur. Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin yayınladığı *Diyaner* dergisinin giriş yazısında derginin Çerkes aydınlarının yolunu aydınlatan bir meşale misyonu gördüğünü yazmaktadır. Bu meşalenin ışığında, Çerkes gençlerini tarih, dil, edebiyat, sanat, müzik ve sosyal yaşamda Çerkes ulusal varlığını araştırmaya, yayımlamaya ve bu varlığı en yüksek derecede geliştirmeye çağırmaktadır (Hunç, *Diyaner*'nin..., 1).

Ğuaze gazetesinde yayınlanan *Dertlerimizden: Dil ve Eğitim* başlıklı yazısında bu konuya verdiği önemi daha net biçimde ifade etmiştir. Yazar coğrafi koşulların insanlar ve kültürleri üzerindeki yadsınamaz etkisini anlatarak yazısına başlar. Arap olmanın ne anlama geldiğini gerçekten öğrenmek isteyen biri Arapların yaşadığı çölün şartlarını bilmelidir, çünkü bu ortamın Arap kültürü üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde, "ihtiyar Çerkes ninelerimizin ulu ağaçlardan şifa dilerken düzenledikleri törenin sırrını anlayabilmek için de Kafkas dağlarının gür ormanlarından eteklere doğru yayılan doğal şiirin çağrışımlarını duymak gerekir" der. (Hunç, *Dertlerimizden: Dil...*, 1). Ancak bazı durumlarda bazı milletler anavatanlarını terk etmek ve başka bir coğrafyaya yerleşmek zorunda kalırlar. Bu durumda bu halklar kendi

kimliklerini unutma, yerleştikleri ülkenin halkı arasında eriyip yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bundan ötürü yazarımız birkaç kuşak içinde Çerkes kültürünün tamamen yok olmasından korkmaktadır. Çerkes halkını bu tehlikeyle karşı karşıya getiren ise “cehalet ve bu cehaletin tetiklediği bilinçsiz göçtür!” Hunç’a göre, dünyada hiçbir halk Çerkesler kadar vatansever olmamıştır, ancak kabul edilmelidir ki Çerkesler kendi doğalarına uygun olan Kafkasya’yı terk etmekte acele etmişlerdir. Şimdi Kafkasya kadar güzel ve verimli olamayacak bir ülkede yaşamak zorunda kalmışlardır. Üstelik, Çerkesler gençlerin bilinçlenmesini ve dolayısıyla ulusun kurtuluşunu sağlayacak milli bir eğitim konusunda da geride kalmışlardır. Çerkesliği ve Çerkes kimliğini ayakta tutmak isteyenlerin bu sorunu derhal çözmesi gerektiğini aktarır. Ona göre “Eğitimsiz bir halk, güneşin aydınlığına, varlığın ve hayatın gerçeklerine sonsuza değin gözlerini kapamış bir insan gibidir.”(Hunç, Dertlerimizden: Dil..., 2).

2. Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Kölelik

II. Meşrutiyet’in nispeten özgürleşen ortamında Çerkes aydınlarını meşgul eden en önemli konulardan biri de Çerkes köleliğini kaldırmaya yönelik çalışmalardı. Hayriye Melek Hunç da vatansever bir Osmanlı ve milliyetçi bir Çerkes olarak devam eden bu sorunu eleştirmekten geri kalmamıştır. *Altun Zincir* haremde bulunan Çerkes cariyeler ve onların Kafkasya’ya duydukları özlem üzerinedir. Hayriye Melek Hanım’a göre bu cariyeler “Parlak yıldızlarla varlığı yok edilen zavallı kadınlardır.” Sarayda yaşadıkları halde köle olduklarının unutulmaması gerektiğini söyler. Bu yazı Çerkes aydınlarının Çerkes köleliğini yasaklama çabaları sürecinde yayınlamıştır (Hunç, Altun..., 4).

Yazarın bir diğer yazısı, *Dertlerimizden: Beylik-Kölelik* de yine doğrudan kölelikle ilgilidir. Yazarımız köleliğin ve esaretin, güçlü olanın zayıfı ezmesinin asla Çerkeslere mahsus bir şey olmadığını hatırlatarak yazısına başlar. Ne yazık ki kölelik de esaret de bütün toplumlarda ve bütün zamanlarda görülmüştür. Konu daha iyi anlaşılсын diye Roma İmparatorluğu’nda var olan köleliği ve Avrupa feodalizmini örnek verir. Fransız Devrimi de soylulara gereğinden fazla güç kazandıran, alt sınıfları insan yerine koymayan bu

eşitsizliğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu devrimle artık insanlar ezilmiş olanların haklarına dikkat etmeye başlamıştır. Hunç'a göre, onun yaşadığı zaman insan hakları ve eşitlik zamanıdır. Yazar burada bir parantez açıp devrinin ikiyüzlülüğüne de dikkat çeker; her ne kadar devir insan hakları devri olsa da Rusya'nın katliamlarına maruz kalan Çerkes halkının haklı yardım çığılığına kimse cevap vermemiştir.

Hunç, insan hakları ve modernizm çağında köleliğin hala devam ettiğinden yakınmaktadır. Ona göre köleliğin hala Çerkeslik içinde devam ediyor olması halkın geri kalma sebebidir, çünkü kölelik yalnızca köle sayılan insanların esaret ve sefalet içinde yaşamasına değil, aynı zamanda halk arasında bütünleşmiş bir ulus olma bilincinin yayılmasına da mani olmaktadır. Bu sistem köle sahiplerinin adalet duygusunun, girişim gücünün ve kardeşlik duygularının ölmesine neden olmaktadır. Köleler ise üst sınıflara karşı kin ve düşmanlıkla dolu hale gelmektedir. Bu yüzden kölelik bütünleşmiş ve tek yumruk olmuş bir ulus bilincinin halk arasında yayılmasının önünde engeldir (Hunç, Dertlerimizden: Beylik..., 2).

Hunç'un geleneksel milliyetçilerin 'lekesiz ve şanlı tarih' anlayışının aksine toplum yapısını ve geleneği eleştiriyor olması dikkate değerdir. Bununla beraber, Hunç'un bu kaygısı yine milliyetçi düşünceye dayanmaktadır; kölelik kurumunu ve sınıflı toplum yapısını uluslaşma projesinin önünde bir engel olarak görmektedir.

3. Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Kadın Meselesi

Milliyetçilik ideolojisi, pratikte bazı grupları marjinalleştirir ve ötekileştirir. Özünde bir 'erkek kardeşliği' olarak düşünülen ulus inşa projesinin ötekileştirdiği bir grup da kadınlardır (Berktaş, 349). Ancak kadınlar aynı zamanda ulusun inşa edilmesinde son derece önemli rol oynarlar. Çeşitli yollarla projeye dahil olurlar. Öncelikle kadınlar ulusun biyolojik üreticileridir. Ulusun varlığı ve muvaffakiyeti için ne olursa olsun yeni çocuklar doğmalıdır. Bu zorunluluk kadının kendi bedeni üzerinde seçme hakkının yok sayılmasına neden olur. İkinci olarak, kadınlar ulusal kültürün taşıyıcılarıdır. 'Ulusun cefakâr ve vefakâr anaları' olarak aslında onlar çocukların ilk öğretmenleridirler. Çocuklar dillerini, dinlerini

ve kültürlerini annelerinden öğrenmektedirler. İlaveten kadınlar sembolik olarak da değerlidirler. Milliyetçi düşüncede ulusun kadınları 'namusun', 'temizliğin' ve 'paklığın' sembolüdür. Onlar pîrüpâk olmalıdırlar ki ulus için temiz ve namuslu vatandaşlar, savaşçılar doğurabilsinler. Ulus esas olarak cesur ve gözü pek bir erkek savaşçı ordusu olarak tasavvur edilirken, vatan çoğunlukla kadınlıkla özdeşleştirilir. Vatanın bağımsızlığı ve kadının namusu kırılmalıdır ve korunmaya muhtaçtır. Bunları koruma vazifesi de ulusun erkeklerine düşmektedir. Bu uğurda korkusuzca savaşılmalıdır, aksi takdirde vatanın bağımsızlığı ve kadınların namusu tehlikeye düşecektir. Bu durum sonuçta kadınların "denetlenmesi ve korunması" gereken ikincil vatandaş durumuna düşürüp nesneleşmesine neden olmaktadır (Yuval-Davis, 23-26).

Hunç da yazılarında vatani 'korunmaya muhtaç' bir kadın olarak tasavvur eder. Kadın bedeni ulusun namusunu temsil eder ve ulusun savaşçıları ülke namusunu canı pahasına korumakla yükümlüdür. Örneğin *Zeynep* romanında kadın başkarakter dünyanın en kutsal kadını olarak tasvir edilir ve romandaki diğer karakterlere kendi vatanlarını hatırlatır. Ülkenin cesur erkeklerinden biri olan, sevdiği Ahmet de onu ve ülkesini korumak için şehit düşen bir kahramandır. *Baskın* öyküsünde Kafkasya'nın cesur ve sadık evlatları, vatanları ve kız kardeşlerinin namusları için düşmanla savaştıkları halde yenik düşmüşlerdir. Bu durum bütün bir ulusu ve kadınların namusunu tehlikeye sokmuştur. Ancak cesur ve namuslu Çerkes kadını tecavüze uğramaktansa ölmeyi tercih etmiştir ve Çerkes ulusunun onurunu kurtarmıştır.

Hayriye Melek Hanım'ın kadınlar hakkındaki görüşleri günümüz için muhafazakâr görünse de kendi dönemi için yenilikçi ve feminist çizgide sayılması mümkündür. Kadın hakları konusunda dönemin önde gelen diğer kadın yazarları ve aktivistleriyle iletişim halindedir, kadınların eğitim hakkını savunur ve *Zeynep* romanının önsözünde Mısır'daki kadın hareketinden, Melike Hefni Nasif, Kasım Emin Bey gibi "kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini söyleyen" feminist aktivistlerden övgüyle bahseder. Aynı zamanda, fazla hassas ve duygusal olan Beria'yı eleştirirken, milliyetçi bir aktivist olan ve güçlü bir kadın figürü çizen Zeynep karakterini över. Zeynep'in arkadaşı olan Fahiya da milli davayı destekleyen, hayır

işleri yapan ve bir kız okulunu yöneten saygın ve çalışkan bir kadındır. İki kadın da romanda rol model olarak sunulur. Hayriye Melek'in ilk eşi Yusuf İzzet Paşa bu konuda bir adım öndedir. Paşa feminizm fikrini öylesine benimser ki, iddia edilen aksine bu fikrin yeni ve modern olmadığını, modern dönemin çok öncesinden beri Kafkasya'da var olduğunu ve esasen buradan çıktığını iddia eder.⁴ Hatta meşhur amazon kadınlarının da Çerkeslerden geldiğini öne sürer (Yusuf İzzet Paşa, 58).

Hunç'un *Firar* öyküsünde kadın meselesi hakkındaki düşüncelerini daha iyi tahlil edebiliriz. Bu öykü üç kişi arasındaki imkânsız aşk üzerinedir. Rengin ve Ulvi nişanlıdır. Ancak Rengin'in ablası Behin de Ulvi'yi sevmektedir. Hatta genç çiftin nişan haberini duyar duymaz hasta düşmüştür. Behin'in hislerini öğrenen Rengin Ulvi'yle evlenmekten vazgeçer. Bunun üzerine Ulvi ülkesi için savaşmak üzere cepheye gider (Hunç, *Firar*, 4).

Öykünün kahramanları arasında kadın meselesi üzerine farklı düşüncelerin dile getirildiği bir tartışma geçer. Behin Batı medeniyetinin gelişmeye devam ettiği halde, Türk-İslam medeniyetinin ve özellikle kadınlarının geride kaldığını söyler. Bu yüzden Batı, Osmanlı kadınlarına acıyarak bakmaktadır. Behin, "Ne zaman ileri görüşlü biri öne çıksa ve bu duruma bir son verilmesi gerektiğini söylese, her zaman bir grup gerici bu haklı sesi bastırmıştır", der. Bu durum artık sona ermeli ve kadınların hakları tanınmalıdır. Ancak, öykü boyunca bahsedilen tek hak eğitim hakkıdır. Müslüman kadınlar cehalet içinde bırakılmışlardır. Bu eğitim yoluyla düzeltilmelidir. Kadınların eğitim hakkı tek başına ayakta durabilmeleri ya da meslek sahibi olabilmeleri için değil, kocaları için daha iyi bir zevce, çocukları içinse daha iyi bir anne olabilmeleri için gereklidir (Hunç, *Firar*, 5).

---

⁴ Ziya Gökalp de benzeri bir bakış açısına sahiptir. Türkçülüğün Esasları kitabında şöyle der: "Eski Türkler hem demokrat hem feminist idiler. Zaten demokrat olan cemiyetler umumiyetle feminist olurlar... Her işe ait içtimada kadın ve erkeğin beraber bulunması şarttı... Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda Hakan solda Hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkardı... Eski Türklerde zevce yalnız bir tane olabilirdi." (Gökalp 160-161).

Hayriye Melek kız çocuklarının genç yaşlarda ve eğitimsiz bir şekilde evlendirildiğini, bu durumun zevce olmanın ne demek olduğunu bilmeyen, tek düşüncesi kıyafetler ve giyinmek olan kızların eş ve anne olmalarına yol açtığını söyler. Bu cahil kadınlar çocuklarının eğitimini yabancı dadılara bırakırlar, bu da kendi kültürünü bilmeyen, Batı taklitçisi nesiller yetişmesine neden olmaktadır. Ancak öykünün kahramanı, savaş şartlarında kadın meselesi hakkında herhangi bir reform olamayacağını belirtir. Rengin burada araya girerek öncelikle vatanın kurtarılması gerektiğini, kötümser olmak yerine bütün insanların, erkeklerin ve kadınların bu amaç doğrultusunda çalışması gerektiğini söyler (Hunç, Firar, 7).

Türk Yurdu dergisinde yayınlanan *İslam Kadını* adlı makalesinde, kadın meselesini daha detaylı biçimde ele alır. Yazısına “Meşrutiyet’in ilanından beri bu konuda reform yapmak gerektiği nihayet anlaşılmiş ve konu üzerine çokça yazı yazılmıştır” diyerek başlar (Hunç, İslam..., 257). Ancak bu çalışmalar, yazarların konuya genellemeler yaparak yaklaşmasından dolayı kadınların durumunu iyileştirmekten çok uzaktırlar. Ayrıca, Hayriye Melek Müslüman kadınların durumunu Batılı kadınların durumuyla karşılaştıranları eleştirir. Müslüman kadınlar Batı’daki hemcinslerinden ailelerine, eşlerine, çocuklarına ve kadınlık görevlerine karşı anlayışları bakımdan oldukça farklıdırlar. Yazar, aynı zamanda, kadın meselesi üzerine yazarken sanki tek bir kadından bahsediyormuş gibi davrananları eleştirir. Ona göre, Osmanlı coğrafyasında tek bir kadın tipi yoktur ve Müslüman kadınlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Müslüman kadınlar en az üç kategoride incelenmelidirler: İstanbul kadınları, Anadolu kadınları ve Suriyeli kadınlar.

Öncelikle İstanbul kadınlarından bahseder. Kadın konusunda yazan yazarları çoğunlukla başarısız bulur, çünkü İstanbul kadınlarının bütün imparatorluğun kadınlarını temsil ettiğini düşünürler. İstanbul kadınları Anadolu’daki ve Suriye’deki hemcinslerinden farklıdırlar. Genellemelere karşı olan yazar kendisi de kadınları yaşadıkları coğrafyalara göre genellemelere tabi tutmaktadır. İstanbul kadınları da kendi aralarında üçe ayrılırlar. İlki aydın kadınlar (sınıf-ı münevver) grubudur. Bu grup

yalnızca İstanbul'da görülür, çünkü diğer şehirlerde böyle bir sınıf henüz oluşmamıştır. Hayriye Melek, modern görünmek için Batı'nın düşüncelerini ve hayat tarzını taklit ettikleri için bu kadınları sertçe eleştirir. Onlar İslam'ın en önemli ve kutsal değerlerine, öğretisine, ahlak anlayışına ve aile yapısına açıkça isyan halindedirler. Kadın olmanın en önemli görevlerini (anne olmak ve kocasının parasını harcamakta son derece ihtiyatlı davranan, düşünceli bir zevce olmak) unutmuşlardır. Bütün dertleri güzel giyinmek ve güzel görünmektir. Hunç'a göre İstanbul kadınları içinde en hayırlıları ikinci grup kadınlardır. Bunlar orta seviyede bilgili, ev yaşantılarında, görünümünde ve terbiyelerinde çok büyük değişiklikler yapmayan kadınlardır. Lise eğitimini mektepte alırlar ama daha sonra eğitimlerine kendi imkânlarıyla evde devam ederler. Düşüncelerinde daha muhafazakâr ve özverilidirler. Daha çok çocuklarını düşünürler. Hayriye Melek, İstanbul kadınlarının üçüncü grubuna "cahil olanlar" adını verir. Bu grubu eğitimsiz ve düşük gelir seviyesine sahip kadınlar oluşturur. Halkın çoğunluğu bu gruptandır. Bu kadınlar Arap fellahlar ve Anadolu köylüleri gibi ev içinde ve dışında ağır işler yapmak zorundadırlar. Çocuklarına ayıracak zamanları yoktur, çocuklar sokaklarda kendileri büyürler. Kendi kocalarına karşı da muhabbet beslemezler.

Makalesinin son bölümünde Hayriye Melek Hunç, Suriyeli ve Anadolulu kadınları karşılaştırır. Anadolu kadınları Suriye'deki hemcinslerine göre daha muhafazakârlardır. Anadolu kadınları hemen her türlü yeniliğe karşıyken, Suriyeli kadınlar değişimleri hoş karşılarlar. Suriyeli kadınlar daha zekiyken, Anadolulular daha içtendir. Hunç'a göre, Anadolulu kadınlar biraz daha basit, samimi ve duygusal olarak değişkenken, Suriyeliler son derece muğlak, daha az samimi ve ruhsal olarak değişkendir. Anadolulu kadınlar için en önemli konu dini bilgi sahibi olmaktır. Yine de bu konuda fazla bilgi birikimi istemezler. Namaz kılmak için bir iki sure bilmeyi kâfi sayarlar. Öte yandan Suriyeli kadınlar ciddi ve hırslı talebelerdir. Sadece dini değil, başka şeyleri de öğrenmek isterler. Anadolu kadınları daha kasvetliyken, Suriyeliler için tam tersi doğrudur. Anadolu kadını aşık olduğu biriyle evlenmek isterken, Arap kadını aşk evliliğine önem veremez. Kiminle evlenmek

istediğine kalbiyle değil aklıyla karar verir. Çoğunlukla kendisi ve çocukları için iyi bir hayat sunabilecek, zengin ama yaşlı bir adamla evlenir (Hunç, İslam..., 258-260).

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen Çerkes aydınlarından Hayriye Melek Hunç'un yazılarında milliyetçi literatürün önem verdiği ulusal tarih, anavatan ve anadili gibi kavramların nasıl ele alındığına baktığımızda, ulusal tarih anlatısı olarak Rus güçleriyle Çerkesler arasındaki kanlı çatışmalara ve Çerkes sürgününe büyük önem verildiğini görüyoruz. Bu anlatıya göre, Çerkes halkı kendi toprağı için kendinden katbekat güçlü bir orduyla cesurca savaşmış ancak galip gelememiş, yenilmiş ve bunun sonucunda acımasızca katledilmiştir. Yine yazarımıza göre, Çerkes halkının bu acı dolu geçmişi asla unutmaması gerekmektedir. Unutulmaması gereken bir diğer bir konu, Osmanlı'nın zor zamanında Çerkeslere kucak açması ve onlara yaşanacak yeni bir yurt vermesidir.

Hayriye Melek'in yazılarında kutsal vatan toprağı çoğunlukla kaybedilmiş yurt Kafkasya'dır. Kafkasya ona göre, Çerkes milletinin onurunu ve özgürlüğünü, Çerkes kadınlarının namusunu simgelemektedir. Ancak Kafkasya yitip gitmiştir. Artık Çerkesler anayurtlarından farklı bir yerde yaşamak zorundadırlar. Bundan dolayı Hayriye Melek Hunç yeni nesillerin kendi kültürlerini tamamen unutup Türk kültürüne asimile olmalarından korkmaktadır. Bu Çerkesliğin yok oluşu anlamına gelecektir, bu nedenle yeni nesiller muhakkak dilini ve kültürünü öğrenmelidir.

Hayriye Melek Hunç, dönemin Çerkes aydınlarını endişelendiren Çerkes köleliği aleyhinde yazılar yazmıştır. Ona göre bu kurum Çerkes milletinin geri kalma nedenidir. Kölelik yalnızca köle olanların esaret ve sefalet içinde yaşamasına değil, aynı zamanda Çerkes halkı içinde bütün ve tek yumruk olmuş bir millet bilincinin yerleşmesine engel olmaktadır.

Hayriye Melek Hunç'u yalnızca II. Meşrutiyet döneminde yükselen milliyetçilik bağlamında değerlendirmek doğru değildir. Bu dönem, aynı zamanda kadın hareketinin de yükselişe geçtiği, kadın meselesinin farklı politik mecralarda tartışıldığı bir dönemdir. Hayriye Melek Hunç bu kadın hareketinin de bir parçasıdır.

Dönemin önde gelen kadın yazarlarıyla birlikte hareket etmiş, kadın meselesi üzerine yazılar yazmıştır. Güçlü kadın figürleri rol model olarak sunan Hunç, kadınların muhakkak eğitim almaları gerektiğini savunmuştur.

Kaynakça

Aksoy-Arslan, Zeynep. *Circassian Organizations in the Ottoman Empire (1908-1923)*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. 2008.

Altınay, Ayşegül. "Refusing the Identity as Obedient Wives, Sacrificing Mothers and Proud Mothers" *Conscientious Objection: Resisting Militarized Society*, Ed. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci, Zed Books, 2009, 88-104.

Atamaz, Serpil. *The Hands That Rock the Cradle Will Rise: Women Gender and Revolution in the Ottoman Turkey (1908-1918)*, Arizona Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.

Berktaş, Fatmagül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm". *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, İletişim Yayınevi, 2009, 348-361.

Besleney, Zeynel Abidin. *Türkiye'de Çerkes Diasporasının Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 1994.

Çare, Meral. Bir Çerkes-Ubıh Yazar Portresi: Hayriye Melek Hunç, Jineps, 2018 Kasım, Aralık, Ocak, Şubat sayıları.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.

Hunç, Hayriye Melek. "Altun Zincir", *Ğuaze*, 6, 1911.

_____, "Baskın", *Ğuaze*, 4, 1911.

_____, "Bir Hikaye-i Harp", *Ğuaze*, 1, 1911.

_____, "Bir Sefer Gecesi", *Ğuaze*, 9, 1911.

_____, "Dertlerimizden: Beylik-Kölelik", *Ğuaze*, 10, 1911.

_____, "Dertlerimizden: Dil ve Eğitim", *Ğuaze*, 8, 1911.

_____, "Diyane'nin İşi – Amacı", *Diyane*, Numara:1, 1920.

_____, "Fırar", *Mehasin*, 7, 1908.

_____, "İslam Kadını", *Türk Yurdu*, Ed. Murat Şefkatli, 1918. Tubitay Yayınları, 257-260.

_____, *Zeynep*, Suhulet Yayınları, 1926.

_____, *Zühre-i Elem*, Arşak Garoyan Matbaası, 1910.

Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.

Kaya, Ayhan. *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Met Çünatiko, Yusuf İzzet. *Kafkas Tarihi I*, Kafdav Yayınları, 2009.

Mutlu, Betül. *Asi ve Duygulu Bir Ses: Hayriye Melek Hunç*, Ürün Yayınları, 2012.

Neyyal, Naciye. *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Anıları*, Pınar Yayınları, 2000.

Ramazan, Musa, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, Kafkas Derneği Yayınları, 2001.

Toumarkine, Alexandre. "Hayriye Melek (Hunç), A Circassian Ottoman Writer Between Feminism and Nationalism". *A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives*. Ed. Duygu Köksal ve Anastasia Falierou. Brill Publications, 2013. 317-339.

Türkmen, Zekeriya. *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Berikan Yayınevi, 2016.

Van Os, Nicole. A.N.M. "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm" *Cumhuriyete'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birkimi*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınevi, 2009. 335-347.

Yıldız, Hülya. "Rethinking the Political: Ottoman Women As Feminist Subjects" *Journal of Gender Studies*, Vol. 27.2(2018). 177-191.

Yuval-Davis, Nira. *Gender&Nation*, Sage Publications, 1997.

